

Odpowiedzialność karna podmiotów zbiorowych w Polsce

Jakub Znamierowski
Łukasz Lasek
dr Artur Pietryka
Maria Kozłowska
Angelika Bednarz

PAŹDZIERNIK 2022

**KRÓTKI PRZEWODNIK DLA WSZYSTKICH
ZAINTERESOWANYCH**

Od blisko dwudziestu lat funkcjonuje w Polsce ustawa o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary. Reguluje ona odpowiedzialność często określaną w praktyce jako odpowiedzialność karna spółek.

Ustawa została wprowadzona, by wypełnić zobowiązania międzynarodowe i skuteczniej zwalczać poważną przestępczość gospodarczą i skarbową, której beneficjentami nierzadko są korporacje. W tym celu stworzono regulacje umożliwiające poddanie takich podmiotów środkom represji właściwym odpowiedzialności karnej. Ustawa stanowi wyraz zerwania z zasadą, że odpowiedzialność karną za przestępstwa i przestępstwa skarbowe mogą ponosić wyłącznie osoby fizyczne. Na jej podstawie odpowiedzialność taką mogą ponieść podmioty zbiorowe, na które – w razie przypisania im tej odpowiedzialności – mogą zostać nałożone kary.

Mimo że ustawa obowiązuje już od wielu lat, organy ścigania nieczęsto decydują się na postawienie podmiotów zbiorowych w stan oskarżenia. Jest wiele powodów tego stanu, w tym przede wszystkim nie do końca funkcjonalne rozwiązania tej ustawy (np. obowiązujący w większości przypadków wymóg wcześniejszego pociągnięcia do odpowiedzialności członków zarządu, pracowników lub współpracowników).

Przedsiębiorcy muszą jednak liczyć się z tym, że w nadchodzącym czasie organy ścigania mogą częściej dochodzić odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za przestępstwa i przestępstwa skarbowe popełniane przez ich pracowników lub współpracowników. Prawdopodobne jest również zreformowanie przepisów o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych: rozszerzenie odpowiedzialności i zaostrzenie kar, a także ułatwienie postępowania umożliwiającego postawienie spółki w stan oskarżenia i jej ukaranie.

W naszym przewodniku przybliżamy zasady odpowiedzialności karnej podmiotów zbiorowych na gruncie obowiązującej ustawy. W szczególności odpowiadamy na pytania:

- kto konkretnie może ponosić odpowiedzialność na podstawie ustawy?
- za jakie czyny można odpowiadać, w jakich okolicznościach i na jakich warunkach?
- jakie grożą sankcje?
- jak wygląda postępowanie i jak można się w nim bronić?
- czy odpowiedzialność „przechodzi” na nabywcę w przypadku sprzedaży spółki, czyli czy można kupić przysłowiowego kota w worku?

Zapraszamy do lektury.

Podmiot zbiorowy – kto nim jest?

Odpowiedzialność mogą ponosić osoby prawne i jednostki organizacyjne niemające osobowości prawnej, ale posiadające zdolność prawną, tj.:

spółki osobowe (jawne, partnerskie, komandytowe, komandytowo-akcyjne) oraz spółki kapitałowe (z ograniczoną odpowiedzialnością oraz akcyjne bez względu na to, kto ma w nich udziały / akcje)

- spółdzielnie: rolnicze, mieszkaniowe,
- fundacje i stowarzyszenia, w tym zwykłe,
- partie polityczne,
- kościoły i związki wyznaniowe,
- wspólnoty mieszkaniowe.

W ustawie doprecyzowano, że odpowiedzialność mogą ponosić również:

- spółki kapitałowe w organizacji,
- podmioty w stanie likwidacji,
- przedsiębiorcy niebędący osobami fizycznymi,
- zagraniczne jednostki organizacyjne (np. oddziały i przedstawicielstwa).

Podmiotami zbiorowymi nie są Skarb Państwa, jednostki samorządu terytorialnego i ich związki.

Zasady odpowiedzialności podmiotów zbiorowych

Podmioty zbiorowe ponoszą odpowiedzialność w związku z popełnieniem czynu zabronionego przez powiązane z nimi osoby fizyczne – ludzi. Innymi słowy, czyn zabroniony popełnia człowiek, lecz niezależnie od jego odpowiedzialności karnej, odpowiedzialność represyjną (karną) może następczo ponieść także podmiot zbiorowy. Ta odpowiedzialność może zostać przypisana podmiotowi zbiorowemu, jeśli:

- 1 został popełniony jeden z czynów zabronionych (przestępstw lub przestępstw skarbowych), za które podmioty zbiorowe mogą być pociągnięte do odpowiedzialności,
- 2 czyn zabroniony został popełniony przez osobę fizyczną powiązaną z podmiotem zbiorowym (np. członka organów, pełnomocnika, pracownika, współpracownika),
- 3 podmiot zbiorowy osiągnął lub mógł osiągnąć korzyści z popełnionego przestępstwa,
- 4 popełnienie czynu zabronionego przez sprawcę (osobę fizyczną powiązaną z podmiotem zbiorowym) zostało potwierdzone prawomocnym orzeczeniem sądu – nie dotyczy sytuacji, w których podmiot zbiorowy miałby odpowiadać za przestępstwa przeciwko środowisku,
- 5 do popełnienia czynu zabronionego doszło z winy podmiotu zbiorowego (podmiot był nieprawidłowo zorganizowany albo dokonał nieodpowiedniego wyboru powiązanej z nim osoby fizycznej lub nieodpowiednio sprawował nadzór nad nią).

Warunek 1: Czyn zabroniony

Podmioty zbiorowe mogą odpowiadać wyłącznie za wskazane w ustawie przestępstwa lub przestępstwa skarbowe. Ich katalog jest zamknięty, ale systematycznie rozszerzany. Poniższa tabela przedstawia wybrane rodzaje czynów ze wskazaniem, czy podmioty zbiorowe mogą za nie odpowiadać.

Czyn	Czy odpowiada
Narażenie na bezpośrednie niebezpieczeństwo utraty życia lub zdrowia	nie
Spowodowanie zdarzenia zagrażającego życiu lub zdrowiu wielu osób (np. pożaru, zawalenia się budowli) albo bezpośredniego niebezpieczeństwa takiego zdarzenia	nie
Zanieczyszczenie środowiska	tak
Uporczywe naruszanie praw pracowniczych	nie
Korupcja publiczna i prywatna	tak
Płatna protekcja i powoływanie się na wpływy	tak
Sfałszowanie lub posłużenie się sfałszowanym dokumentem, poświadczenie nieprawdy w dokumencie lub fakturze	tak
Kradzież, przywłaszczenie	nie
Zmowa przetargowa	tak
Niesporządzenie sprawozdania finansowego	nie
Manipulowanie instrumentami finansowymi	tak
Uchylenie się od opodatkowania	tak
Oszustwo podatkowe	tak
Udział w nielegalnym wywozie leków za granicę	nie

Warunek 2: Powiązanie sprawcy z podmiotem zbiorowym

Odpowiedzialność podmiotu zbiorowego jest uzależniona od powiązania między nim a osobą fizyczną, sprawcą czynu. Powiązanie to może przybrać różną postać. Od rodzaju powiązania zależy forma winy, którą należy przypisać podmiotowi zbiorowemu, aby mógł on ponieść odpowiedzialność (więcej o winie na s. 6-7).

Powiązanie z podmiotem zbiorowym	Definicja	Przykładowo	Forma winy
reprezentanci	osoby działające w imieniu lub interesie podmiotu zbiorowego w ramach uprawnienia lub obowiązku do jego reprezentowania, podejmowania w jego imieniu decyzji lub wykonywania kontroli wewnętrznej albo przy przekroczeniu tego uprawnienia lub niedopełnieniu tego obowiązku	wspólnicy, członkowie organów (np. zarządu, rady nadzorczej), prokurenci, przedstawiciele	wina organizacyjna
osoby dopuszczone do działania	osoby dopuszczone do działania w wyniku przekroczenia uprawnień lub niedopełnienia obowiązków przez reprezentanta	menedżerowie niższych szczebli lub pracownicy kierujący poszczególnymi działami funkcjonującymi w ramach struktury podmiotu zbiorowego	wina w nadzorze lub wyborze
reprezentanci wtórni	osoby działające w imieniu lub interesie podmiotu zbiorowego, za zgodą lub wiedzą reprezentanta	menedżerowie niższych szczebli lub pracownicy kierujący poszczególnymi działami funkcjonującymi w ramach struktury podmiotu zbiorowego, pełnomocnicy	wina w nadzorze lub w wyborze
przedsiębiorcy bezpośrednio współdziałający	osoby będące przedsiębiorcami bezpośrednio współdziałające z podmiotem zbiorowym w realizacji celu prawnie dopuszczalnego	przedsiębiorca działający w ramach konsorcjum uczestniczącego w zamówieniu publicznym	wina organizacyjna

W praktyce często pojawia się problem z ustaleniem osób, z których działalnością można powiązać winę podmiotu zbiorowego. Wiele działań i decyzji podejmowanych jest bowiem kolektywnie, a decyzje odnośnie do części z nich zapadają niejawnie.

Pytanie:**Czy podmiot zbiorowy odpowiada za czyny członków zarządu?**

Tak, ale dotyczy to czynów popełnionych od 14 listopada 2011 r. W stosunku do czynów wcześniejszych taka odpowiedzialność była na skutek błędu ustawodawcy wyłączona, co wielokrotnie potwierdzał Sąd Najwyższy.

Zob. np. postanowienie Sądu Najwyższego z 5 maja 2009 r. (IV KK 427/08), wyrok Sądu Najwyższego z 11 kwietnia 2011 r. (V KK 57/11), wyrok Sądu Najwyższego z 18 października 2011 r. (IV KK 276/11), wyrok Sądu Najwyższego z 4 listopada 2011 r., (KK 136/11), wyrok Sądu Najwyższego z 26 stycznia 2012 r. (IV KK 266/11), wyrok Sądu Najwyższego z 29 stycznia 2013 r. (V KK 438/12), wyrok Sądu Najwyższego z 11 kwietnia 2013 r. (V KK 21/13), wyrok Sądu Najwyższego z 4 września 2014 r. (V KK 254/14).

Warunek 3: Popełnienie czynu zabronionego przez sprawcę potwierdzone prawomocnym orzeczeniem sądu

Co do zasady podmiot zbiorowy może odpowiadać za czyn zabroniony, jeżeli wobec osoby fizycznej zapadnie prawomocne orzeczenie potwierdzające popełnienie czynu zabronionego (tzw. prejudykat). Chodzi tu o:

- wyrok skazujący (w tym na skutek dobrowolnego poddania się karze za przestępstwo lub przestępstwo skarbowe),
- wyrok warunkowo umarzający postępowanie karne albo postępowanie karne skarbowe,
- orzeczenie o udzieleniu osobie powiązanej z podmiotem zbiorowym zezwolenia na dobrowolne poddanie się odpowiedzialności za przestępstwo skarbowe,
- orzeczenie sądu o umorzeniu postępowania z powodu okoliczności wyłączającej ukaranie sprawcy (np. wówczas, gdy ustawa wskazuje, że sprawca nie podlega karze).

Odpowiedzialność podmiotu zbiorowego ma tym samym w większości przypadków charakter kaskadowy. Wszczęcie i prowadzenie postępowania przeciwko podmiotowi zbiorowemu jest możliwe dopiero po zakończeniu postępowania przeciwko osobie fizycznej.

Od 1 września 2022 r. nie dotyczy to jednak, jak wspomniano, sytuacji, w których podmiot zbiorowy miałby odpowiadać za przestępstwa przeciwko

środowisku. W sprawach dotyczących tych przestępstw odpowiedzialność podmiotów zbiorowych nie jest już uzależniona od wydania prejudykatu.

Warunek 4: Korzyść

Pojęcie korzyści jest rozumiane szeroko. Korzyść może mieć charakter majątkowy (np. zysk, zaoszczędzenie wydatku, uniknięcie straty, uzyskanie nieodpłatnego świadczenia na swoją rzecz), jak i niemajątkowy (np. pozbycie się kłopotów). Korzyść nie musi zostać osiągnięta. Wystarczy, że mogła zostać osiągnięta. W praktyce działania ustawy, która zazwyczaj była stosowana do ścigania sprawców uszczupień podatkowych, często za korzyść sądy uznawały „finansowanie” własnej działalności, możliwe dzięki nieodprowadzaniu zaliczki na podatek dochodowy od osób fizycznych.

Warunek 5: Wina podmiotu zbiorowego

Aby podmiot zbiorowy mógł ponieść odpowiedzialność za cudzy czyn, konieczne jest przypisanie mu winy za popełnione przestępstwo. Rodzaj winy różni się w zależności od powiązanej z nim osoby fizycznej, która popełniła czyn (zob. tabelę na s. 7).

Wina w wyborze polega na wybraniu danej osoby (np. zatrudnieniu pracownika, współpracownika) przez podmiot zbiorowy w sposób niewłaściwy, bez zachowania należytej staranności. Sytuacja taka może mieć miejsce np. wówczas, gdy pracownik:

- został wybrany na określone stanowisko bez weryfikacji, czy ma doświadczenie i cechy niezbędne do jego zajmowania,
- został zatrudniony, mimo że podmiot zbiorowy wiedział, że osoba taka nie spełnia wymogów wynikających z umowy, specyfiki stanowiska lub przepisów prawa (np. dotyczących kierownika budowy, ochroniarza kwalifikowanego, przewoźnika),
- był w przeszłości wielokrotnie karany za przestępstwa, a został zatrudniony na stanowisko, z którym wiąże się szczególny obowiązek lojalności i zaufania.

Wina w wyborze musi być czynnikiem sprzyjającym popełnieniu czynu przez osobę fizyczną.

O **winie w nadzorze** można mówić, gdy do popełnienia czynu zabronionego doszło wskutek nienależytego zwierzchnictwa lub kontroli ze strony podmiotu

zbiorowego. Istotne jest przy tym, jaka jest podstawa do wykonywania takiego nadzoru (ustawa, umowa o pracę, umowa cywilnoprawna, statut), a tym samym kogo dotyczy (pracownika, współpracownika). Z reguły bowiem możliwości kontroli są większe w przypadku relacji pracodawca – pracownik. Ponadto istotne znaczenie ma możliwość faktycznego sprawowania nadzoru i wdrażania jego instrumentów. Nadzór w dużych, globalnych podmiotach może wyglądać inaczej niż w rodzinnych firmach.

Do tego dochodzi tak zwana **wina organizacyjna**. Przepisy enigmatycznie wskazują, że wina podmiotu zbiorowego zachodzi również, gdy jego organizacja nie zapewniała uniknięcia popełnienia czynu przez jego organ lub przedstawiciela, podczas gdy wystarczające do tego było zachowanie należytej staranności, wymaganej w danych okolicznościach, przez jego organ lub przedstawiciela. Ustawa nie precyzuje, jakie dokładnie wadliwości organizacyjne mogą być inkryminujące dla podmiotu zbiorowego. Wydaje się, że o istnieniu takiej wadliwości może świadczyć np. niejasny podział kompetencji członków zarządu podmiotu zbiorowego czy też brak procedur *compliance* (np. antykorupcyjnych, dotyczących zgłaszania nieprawidłowości, polityki zakupowej). W praktyce stosowania ustawy sądy muszą oceniać, czy popełnienie przestępstwa było wynikiem błędów w organizacji czy też innych czynników, leżących poza organizacją podmiotu zbiorowego. Okazją do tego typu rozważań są sprawy dotyczące niewpłacania podatków na rzecz właściwego organu. Za błędy w organizacji sądy uważały np. konflikty między wspólnikami na tle polityki finansowej. Z kolei brak płynności finansowej, wynikający np. ze słabej koniunktury gospodarczej, był uznawany za okoliczność uniemożliwiającą przypisanie winy w organizacji.

Przedawnienie

Okresy przedawnienia są inne niż w przypadku osób fizycznych. Przedawnienie orzekania (tj. upływ czasu, po którym postępowanie nie może być prowadzone, a sankcje orzekane) następuje po 10 latach od uprawomocnienia się prejudykatu. Ustawodawca nie przewidział natomiast osobnej regulacji normującej przedawnienie orzekania w sprawach dotyczących odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za przestępstwa przeciwko środowisku, w których nie ma już wymogu prejudykatu. Przedawnienie wykonania sankcji wynosi z kolei 10 lat od uprawomocnienia się wyroku stwierdzającego odpowiedzialność podmiotu zbiorowego.

Sankcje

W przypadku „skazania” podmiotu zbiorowego sąd wymierzy mu karę – karę pieniężną, przepadek albo zakaz prowadzenia określonych działań.

Kara pieniężna

Podstawową sankcją jest kara pieniężna w wysokości od 1 tysiąca do 5 milionów złotych, a w przypadku odpowiedzialności za przestępstwa przeciwko środowisku – od 10 tysięcy do 5 milionów złotych. Nie może być ona jednak wyższa niż 3% przychodu osiągniętego w roku obrotowym, w którym popełniono czyn zabroniony (to ograniczenie nie dotyczy odpowiedzialności za przestępstwa przeciwko środowisku). Taki sposób ustalania wysokości kary pieniężnej wydaje się jednak nieadekwatny, zwłaszcza w sytuacji, gdy orzeczenie o odpowiedzialności podmiotu zbiorowego następuje kilka lat po popełnieniu czynu zabronionego. Ta okoliczność może zniechęcać do sięgania po wyższe kary, szczególnie wobec podmiotów, których sytuacja finansowa jest diametralnie słabsza niż w momencie popełnienia czynu.

Przepadek

Przy uznaniu odpowiedzialności sąd co do zasady musi też orzec przepadek:

- przedmiotów pochodzących chociażby pośrednio z czynu zabronionego albo ich równowartości,
- przedmiotów, które służyły lub były przeznaczone do popełnienia czynu zabronionego,
- korzyści majątkowej pochodzącej chociażby pośrednio z czynu zabronionego albo jej równowartości.

W praktyce orzeczenie przepadku równowartości korzyści majątkowej może okazać się dużo surowsze dla podmiotów zbiorowych. W przeciwieństwie do kary pieniężnej nie obowiązują tu bowiem „widełki” i podmioty zbiorowe muszą zapłacić kwotę odpowiadającą temu, co uzyskały z przestępstwa.

Przepadku nie orzeka się jednak, jeżeli przedmiot, korzyść majątkowa lub ich równowartość podlega zwrotowi innemu uprawnionemu podmiotowi (np. pokrzywdzonemu).

Zakazy

Ponadto podmiotom zbiorowym można zakazać na okres od 1 roku do 5 lat czynności służących promowaniu lub wspieraniu ich działalności (promocji, reklamy, korzystania z różnych form wsparcia [dotacji, subwencji lub innych form wsparcia finansowego środkami publicznymi, korzystania z pomocy organizacji międzynarodowych, których Polska jest członkiem]), a także ubiegania się o zamówienia publiczne. Można też wydać wyrok ich dotyczący do publicznej wiadomości. W wypadku odpowiedzialności za czyny polegające na powierzaniu wykonywania pracy cudzoziemcom przebywającym bez ważnego dokumentu uprawniającego do pobytu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej możliwe jest też zasądzenie od podmiotu zbiorowego na rzecz Skarbu Państwa kwoty stanowiącej równowartość środków publicznych otrzymanych w okresie 12 miesięcy poprzedzających wydanie prejudykatu.

Zasady wymierzania kary

W każdym przypadku, określając wysokość orzekanych sankcji, sąd bierze pod uwagę w szczególności:

- wagę nieprawidłowości w wyborze lub nadzorze,
- rozmiar korzyści uzyskanej lub możliwej do uzyskania przez podmiot zbiorowy wskutek czynu osoby fizycznej,
- sytuację majątkową podmiotu zbiorowego,
- społeczne następstwa ukarania,
- wpływ ukarania na dalsze funkcjonowanie podmiotu zbiorowego.

Ponadto w praktyce sądy, podobnie jak w sprawach przeciwko osobom fizycznym, biorą pod uwagę to, czy podmiot zbiorowy był już w przeszłości karany.

Pytanie:

Czy sąd może odstąpić od orzeczenia kary pieniężnej?

Tak. Warunkami odstąpienia przez sąd od orzeczenia kary pieniężnej wobec podmiotu zbiorowego są wystąpienie szczególnie uzasadnionego wypadku oraz brak korzyści podmiotu zbiorowego z czynu stanowiącego podstawę jego odpowiedzialności. Chodzi tu m.in. o sytuację, gdy sytuacja majątkowa podmiotu zbiorowego jest na tyle niekorzystna, że orzeczenie wobec niego kary pieniężnej mogłoby prowadzić do poważnych konsekwencji (np. upadłości).

Jeżeli jednak sąd zadecyduje o odstąpieniu od orzeczenia kary pieniężnej, orzeka inne sankcje: przepadek, zakaz określonych (wskazanych na s. 13) działań służących promowaniu lub wspieraniu działalności podmiotu zbiorowego lub ubiegania się o zamówienia publiczne, lub podaje wyrok do publicznej wiadomości.

Pytanie:

Czy fakt ukarania podmiotu zbiorowego jest uwidoczniony w rejestrze karnym?

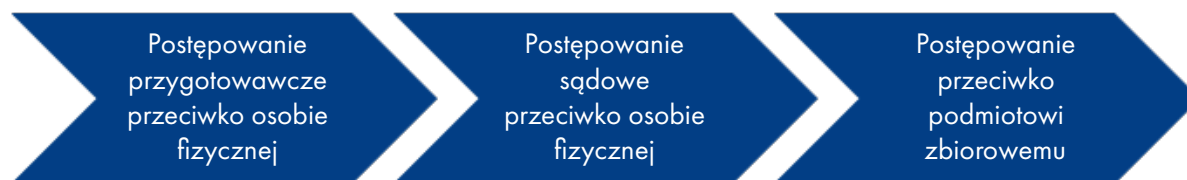
Tak. W Krajowym Rejestrze Karnym gromadzi się dane o podmiotach zbiorowych, wobec których prawomocnie orzeczono karę pieniężną, przepadek, zakazy lub podanie wyroku do publicznej wiadomości. Wpis jest usuwany po 10 latach od wykonania lub darowania albo przedawnienia wykonania kary pieniężnej, przepadku, zakazów oraz podania wyroku do publicznej wiadomości.

Pytanie:

Czy przy orzekaniu kary sąd uwzględni zachowanie podmiotu zbiorowego w trakcie postępowania karnego? W szczególności czy podmiot zbiorowy może liczyć na łagodniejszą karę, jeżeli sam zawiadomił o przestępstwie, które stało się później podstawą pociągnięcia go do odpowiedzialności karnej, i współpracował z wymiarem sprawiedliwości, udzielając wyjaśnień i przedstawiając dokumenty?

Współpraca podmiotu zbiorowego przy ujawnieniu, a następnie ściganiu czynu zabronionego, może, ale nie musi skutkować złagodzeniem jego odpowiedzialności. Należy jednak pamiętać, że podmiot zbiorowy może podejmować działania zmniejszające ryzyko odpowiedzialności. W razie złożenia zawiadomienia o przestępstwie spółka może działać w postępowaniu przeciwko osobie fizycznej jako zawiadamiający i korzystać z prawnień procesowych (np. przeglądać akta, składać wnioski dowodowe, złożyć zażalenie na postanowienie o umorzeniu postępowania). Złożenie zawiadomienia o przestępstwie, jak i współpraca ze strony podmiotu zbiorowego, może też w praktyce wpłynąć na decyzję prokuratora, pokrzywdzonego lub Prezesa UOKiK o zaniechaniu złożenia wniosku o wszczęcie postępowania przeciwko podmiotowi zbiorowemu.

Postępowanie przeciwko podmiotowi zbiorowemu

Postępowanie karne przeciwko osobie fizycznej a rola podmiotu zbiorowego

Kaskadowy model odpowiedzialności powoduje, że najpierw do odpowiedzialności karnej lub karnej skarbowej musi zostać pociągnięta osoba fizyczna (z wyłączeniem spraw dotyczących przestępstw przeciwko środowisku). Nie oznacza to jednak, że podmiot zbiorowy musi czekać beczynnie na zakończenie postępowania karnego przeciwko tej osobie. Już w tym postępowaniu podmiot zbiorowy może uczestniczyć i bronić swych interesów. W szczególności może działać przez swojego przedstawiciela, np. członka zarządu, prokurenta, innego menedżera. Przedstawicielem nie może być jednak powiązana z podmiotem zbiorowym osoba fizyczna, przeciwko której takie postępowanie jest prowadzone. Sąd ma obowiązek poinformować podmiot zbiorowy o możliwości udziału w postępowaniu. Przedstawiciel może zostać przesłuchany jako świadek, może też odmówić zeznań. Podmiot zbiorowy ma też inne uprawnienia: może być w tym postępowaniu reprezentowany przez pełnomocnika, uczestniczyć w rozprawach i posiedzeniach, przeglądać akta, składać wnioski dowodowe, zadawać pytania osobom przesłuchiwanym, wygłosić mowę końcową oraz wnieść apelację od wyroku.

Postępowanie karne przeciwko podmiotowi zbiorowemu

Postępowanie przeciwko podmiotowi zbiorowemu toczy się po prawomocnym zakończeniu sprawy przeciwko powiązanej z nim osobie fizycznej (w przypadku przestępstw przeciwko środowisku może również toczyć się obok, a nawet przed wszczęciem postępowania przeciwko osobie fizycznej). Jest ono prowadzone wyłącznie przed sądem. Wszczywa się je na wniosek prokuratora, pokrzywdzonego, a w niektórych sprawach Prezesa Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów.

Samo postępowanie przed sądem jest podobne do postępowania karnego przeciwko osobom fizycznym.

Bodaj najważniejsza różnica odnosi się do kwestii rozkładu ciężaru dowodu. Ciężar dowodu spoczywa na tym, kto dowód zgłasza. Oznacza to, że podmiot zbiorowy musi udowodnić wysuwane przez siebie tezy. Dotyczy to zwłaszcza tych tez, które odnoszą się do okoliczności łączących oraz powodują uwolnienie podmiotu zbiorowego od odpowiedzialności.

Niezmienna pozostaje jednak zasada, że ciężar udowodnienia przesłanek odpowiedzialności podmiotu zbiorowego, w tym zwłaszcza winy i obalenia domniemania niewinności, obciąża wnioskodawcę, np. prokuratora.

Postępowanie dowodowe w praktyce ogranicza się do przesłuchania osoby reprezentującej podmiot zbiorowy, ewentualnie przesłuchania jako świadka innej osoby (np. osoby skazanej za przestępstwo, które stało się podstawą postępowania przeciwko podmiotowi zbiorowemu) i/lub analizy akt postępowania karnego w przedmiocie odpowiedzialności osoby fizycznej.

Podmiot zbiorowy uczestniczy w postępowaniu poprzez występującą w jego imieniu osobę wchodzącą w skład organu uprawnioną do jego reprezentowania. Osobą tą nie może być jednak osoba fizyczna, której czyn zabroniony stał się podstawą odpowiedzialności podmiotu zbiorowego. Osoba występująca w imieniu podmiotu zbiorowego ma prawo składać wyjaśnienia i odpowiadać na pytania. Może również bez podania przyczyny odmówić składania wyjaśnień lub odpowiedzi na poszczególne pytania. Może też składać wyjaśnienia do każdego dowodu przeprowadzonego na rozprawie.

Podmiot zbiorowy może też m.in. ustanowić obrońcę, przeglądać akta sprawy, ma prawo inicjatywy dowodowej, może zadawać pytania osobom przesłuchiwany, wygłosić mowę końcową, złożyć apelację, a na dalszym etapie także kasację od wyroku sądu odwoławczego.

Po przeprowadzeniu postępowania sąd I instancji wydaje wyrok o nałożeniu lub odmowie nałożenia odpowiedzialności, ewentualnie o umorzeniu postępowania.

Pytanie:

Czy podmiotowi zbiorowemu przysługuje prawo do milczenia, czy też na zapytanie skierowane przez organy ścigania musi udzielić

informacji o fakcie wskazującym na jego odpowiedzialność wynikającą z ustawy?

Podmiot zbiorowy korzysta z prawa do obrony. Korzysta także z tzw. wolności od samooskarżenia – nie może być zmuszony do przyznania się do odpowiedzialności. Przysługuje mu zatem prawo do milczenia. Nie oznacza to jednak, że organy ścigania nie mogą przeprowadzać czynności zmierzających do ujawnienia dowodów istniejących niezależnie od podmiotu zbiorowego. Są one zatem uprawnione do przeprowadzenia przeszukania w siedzibie podmiotu zbiorowego i (z pewnymi wyjątkami) zatrzymania dokumentów wskazujących na niekorzystne dla podmiotu zbiorowego okoliczności.

Pytanie:

Czy jeśli spółka wynajęła adwokata, który przygotował dla niej opinię na temat ryzyk odpowiedzialności na gruncie ustawy, dokument taki jest objęty tajemnicą adwokacką lub obrończą, czy też może zostać pozyskany i wykorzystany przez organy ścigania przeciwko spółce?

W zależności od konkretnych okoliczności taki dokument może być objęty tajemnicą adwokacką lub obrończą. Tajemnica adwokacka (tak samo jak tajemnica radcy prawnego) podlega ochronie w postępowaniu w przedmiocie odpowiedzialności podmiotów zbiorowych. Wykorzystanie w takim postępowaniu dokumentów zawierających informacje objęte tajemnicą adwokacką możliwe jest tylko po spełnieniu ściśle określonych wymogów na mocy postanowienia sądu. Postanowienie takie jest zaskarżalne zażaleniem. Jeszcze większej ochronie podlegają dokumenty objęte tajemnicą obrończą – tych nie można w ogóle wykorzystywać.

Środki zapobiegawcze

Środki zapobiegawcze mogą być stosowane wobec podmiotu zbiorowego w postępowaniu w sprawie odpowiedzialności podmiotu zbiorowego, a także w postępowaniu karnym lub karnym skarbowym przeciwko osobie fizycznej, której czyn może stanowić podstawę przyszłej odpowiedzialności podmiotu zbiorowego. Do środków tych należą zakazy:

- łączenia się, podziału lub przekształcenia się,
- ubiegania się o zamówienia publiczne,

- obciążenia swojego majątku bez zgody sądu lub zbywania bez takiej zgody określonych przez sąd składników majątkowych.

Środki zapobiegawcze orzekane są na czas trwania postępowania. Postanowienie o zastosowaniu środka zapobiegawczego wobec podmiotu zbiorowego wydaje sąd. Na postanowienie przysługuje zażalenie.

Zabezpieczenie majątkowe

Poza zastosowaniem wobec podmiotu zbiorowego środków zapobiegawczych na jego mieniu może też nastąpić zabezpieczenie grożącej mu kary pieniężnej lub przepadku. Zabezpieczenie może polegać m.in. na:

- zajęciu ruchomości, wierzytelności z rachunku bankowego albo innej wierzytelności lub innego prawa majątkowego,
- obciążeniu nieruchomości podmiotu zbiorowego hipoteką przymusową,
- ustanowieniu zarządu przymusowego nad przedsiębiorstwem podmiotu zbiorowego.

Postanowienie o zabezpieczeniu majątkowym wydaje sąd. Podmiotowi zbiorowemu przysługuje zażalenie na postanowienie.

Pytanie:

Czy zabezpieczenie majątkowe na mieniu podmiotu zbiorowego może nastąpić przed wszczęciem przeciwko niemu postępowania, np. w trakcie postępowania przeciwko osobie fizycznej?

Tak. Prokurator, pokrzywdzony, a w niektórych sprawach także Prezes Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów mogą wystąpić o dokonanie zabezpieczenia majątkowego na mieniu podmiotu zbiorowego jeszcze przed wszczęciem przeciwko niemu postępowania. Niezależnie od tego już w toku postępowania przeciwko osobie fizycznej może nastąpić zabezpieczenie majątkowe polegające na ustanowieniu przymusowego zarządu przedsiębiorstwa podmiotu zbiorowego i wyznaczeniu zarządcy. Możliwość taka warunkowana jest tym, by zebrane w postępowaniu przeciwko osobie fizycznej dowody wskazywały na wysokie prawdopodobieństwo, że podmiot zbiorowy może podlegać odpowiedzialności na podstawie omawianej ustawy.

Koszty postępowania karnego przeciwko podmiotowi zbiorowemu

Z uwagi na wadliwość przepisów poświęconych kosztom postępowania karnego przeciwko podmiotom zbiorowym wątpliwe jest, aby można było obarczyć podmiot zbiorowy takimi kosztami nawet w przypadku stwierdzenia jego odpowiedzialności. Warto przy tym zauważyć, że w praktyce sądy często zwalniają podmioty zbiorowe od ponoszenia kosztów. Jeśli sąd stwierdzi brak podstaw odpowiedzialności, podmiot zbiorowy może wnosić o zwrot kosztów związanych z ustanowieniem w sprawie obrońcy, a także wydatków związanych z koniecznością udziału w postępowaniu (np. kosztów dojazdu przedstawiciela na rozprawę).

Obowiązek zawiadomienia o przestępstwie

Ciążący na podmiotach zbiorowych obowiązek zawiadomienia o przestępstwie może mieć charakter społeczny lub prawny.

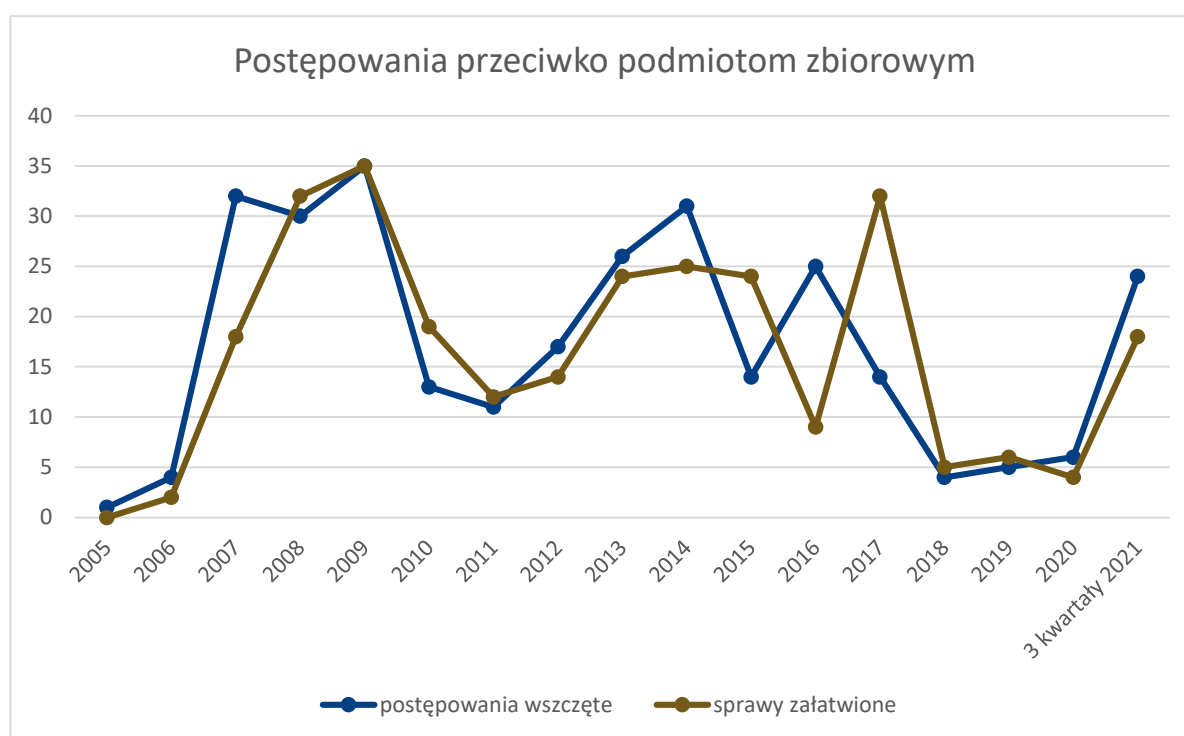
Obowiązek społeczny sprowadza się w istocie do nieobwarowanego sankcją uprawnienia do zawiadomienia o przestępstwie przez każdy podmiot, który dowiedział się o popełnieniu przestępstwa ściganego z urzędu. Ten rodzaj obowiązku dotyczy większości przestępstw, w tym tych, za które podmiot zbiorowy nie może ponosić odpowiedzialności. W takim przypadku złożenie zawiadomienia o przestępstwie może w szczególności stanowić wyraz braku akceptacji na niezgodne z prawem działania popełniane przez poszczególne osoby fizyczne.

Obowiązek prawny wiąże się z kolei z obowiązkiem zawiadomienia organów ścigania przez każdą osobę fizyczną o określonych, wskazanych w Kodeksie karnym, przestępstwach (np. zabójstwa, sprowadzenia określonego zdarzenia, które zagraża życiu lub zdrowiu wielu osób albo mieniu w wielkich rozmiarach, przestępstwa o charakterze terrorystycznym), jeśli osoba ta posiada wiarygodną informację o takich przestępstwach. Obowiązek ten nie dotyczy jednak podmiotów zbiorowych i nie odpowiadają one za niedopełnienie tego obowiązku. Może on jednak ciążyć np. na członkach zarządu podmiotu zbiorowego, którzy pozyskali wiadomość o tego rodzaju czynach zabronionych.

Poza tym obwarowany sankcją obowiązek prawny zawiadamiania o okolicznościach wskazujących na popełnienie określonych przestępstw może wynikać z odrębnych regulacji, które mogą znaleźć zastosowanie do podmiotów zbiorowych (np. obowiązek zawiadomienia Głównego Inspektora Informacji Finansowej o podejrzeniu popełnienia przestępstwa prania pieniędzy przez podmioty zbiorowe będące instytucjami finansowymi).

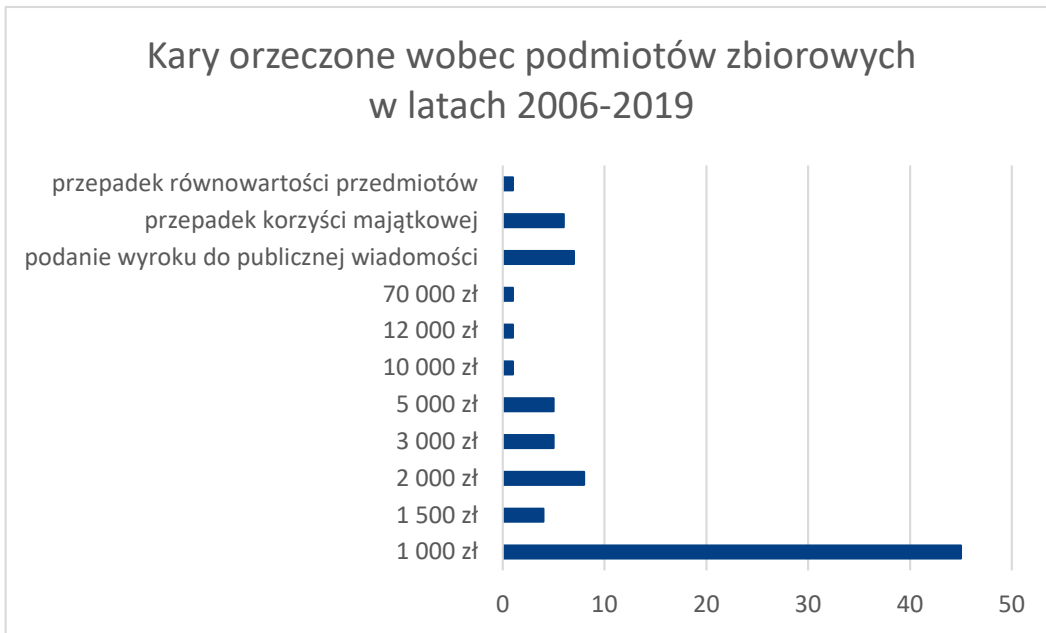
Teoria a praktyka – jak w praktyce funkcjonuje odpowiedzialność podmiotów zbiorowych w Polsce?

Dotychczasowa praktyka stosowania ustawy wskazuje na brak efektywności przyjętej regulacji odpowiedzialności podmiotów zbiorowych. Dostępne źródła informują o niewielkiej liczbie postępowań prowadzonych w przedmiocie odpowiedzialności podmiotów zbiorowych.

Źródło: Ocena skutków regulacji projektu ustawy o zmianie ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary

W zdecydowanej większości przypadków nieznaczna jest też wysokość kar nakładanych w trybie ustawy. Z [informacji przedstawionych przez Ministerstwo Sprawiedliwości](#) wynika, że w latach 2006-2019 najwyższa orzeczona na podstawie ustawy kara pieniężna wyniosła 70 tysięcy złotych, a kolejna najwyższa 12 tysięcy złotych – były to pojedyncze przypadki. Najczęściej wymierzano karę pieniężną w wysokości 1000 złotych – została ona orzeczona w 45 sprawach. W 2021 r. w jednym przypadku orzeczono również karę pieniężną w wysokości 50 tysięcy złotych.

Źródło: Ocena skutków regulacji projektu ustawy o zmianie ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary

Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych jako ryzyko transakcyjne

Coraz częściej w projektach transakcyjnych, zwłaszcza w transakcjach nabycia praw udziałowych (share deal), zwraca się uwagę na ryzyka związane z odpowiedzialnością podmiotów zbiorowych. Ryzyka te łączą się z możliwością pociągnięcia nabywanej spółki do odpowiedzialności za czyny zabronione jej pracowników lub współpracowników podejmowane przed transakcją. Jest to istotne z punktu widzenia możliwości prowadzenia działalności przez nabywaną spółkę. Wpływa na jej reputację, wartość, a w konsekwencji stanowi czynnik mogący mieć znaczenie dla podjęcia decyzji o jej nabyciu.

Ocenie tych ryzyk służy badanie *due diligence* nabywanej spółki, które warto przeprowadzić nie tylko na etapie poprzedzającym transakcję, ale też po jej zakończeniu. Ryzyko odpowiedzialności spółki na podstawie ustawy powinno się uwzględniać także przy negocjowaniu umowy nabycia poprzez odpowiednie ukształtowanie oświadczeń i zapewnień oraz postanowień umownych kształtujących odpowiedzialność stron (klauzul indemnifikacyjnych). W przeciwnym razie nabycie podmiotu zbiorowego narażonego na odpowiedzialność na podstawie ustawy może bowiem rodzić negatywne następstwa ekonomiczne dla podmiotu nabywającego.

Badanie *due diligence*

Badanie *due diligence* w zakresie odpowiedzialności nabywanej spółki na gruncie ustawy ma na celu przede wszystkim identyfikację czynów zabronionych, za które może ona odpowiadać, oraz ocenę ryzyka ich wystąpienia. Zasada się ono przede wszystkim na:

- stworzeniu „mapy ryzyk”;
- weryfikacji okoliczności wskazujących na możliwość popełnienia takich czynów,
- sprawdzeniu, czy w przedmiocie takich czynów prowadzone jest lub było postępowanie karne, w tym zwłaszcza tego, czy:
  - ❖ nabywana spółka otrzymała jakiegokolwiek zgłoszenia lub ma informacje o nieprawidłowościach, które mogłyby skutkować odpowiedzialnością karną jej pracowników lub współpracowników,
  - ❖ spółka wie o toczącym się wobec tych osób postępowaniu karnym,
  - ❖ organy ścigania skierowały wobec spółki żądania wydania dokumentacji lub czy przeprowadzono w niej przeszukanie.

Poza tym badanie ryzyka odpowiedzialności spółki obejmuje weryfikację okoliczności mogących wskazywać na nieprawidłowości w jej zarządzaniu lub organizacji. Badanie to skupia się na ustaleniu wewnętrznych procedur (pisemnych bądź zwyczajowych) obowiązujących w spółce oraz ustaleniu jej kultury organizacyjnej. Szczegółowe procedury, regularne szkolenia, prowadzenie regularnej kontroli wewnętrznej oraz skoncentrowanie się na wartościach etycznych dają podstawę, by sądzić, że ryzyka nieprawidłowości są niższe. Natomiast brak procedur, nastawienie wyłącznie na wynik finansowy czy brak jakichkolwiek audytów wewnętrznych sprawia, że ryzyko może być wyższe.

Badanie uzupełnia weryfikacja wybranych transakcji lub procesów w spółce (np. sposobu pozyskiwania kluczowych klientów lub zamówień publicznych czy sposobu wydatkowania środków na sponsoring i marketing).

Proces *due diligence* winien być przy tym dostosowany do specyfiki oraz zakresu działalności danej spółki. W ramach badania karnoprawnego szczególne miejsce zajmuje jednak analiza ryzyka korupcji (zarówno tzw. publicznej, jak i prywatnej). Jako że okoliczności wskazujące na praktyki korupcyjne zazwyczaj nie znajdują odzwierciedlenia w dokumentach, konieczne jest zbadanie kultury organizacji oraz sposobu jej funkcjonowania. Badanie takie może polegać np. na weryfikacji funkcjonowania w spółce procedur przetargowych, procesu wyboru kontrahentów, pozyskiwania kontraktów czy licencji, koncesji lub pozwoleń niezbędnych dla prowadzonej przez nią działalności. W tym celu niezbędne może się też okazać przeprowadzenie rozmów z pracownikami spółki.

Niezależnie od powyższych okoliczności badanie wynikających z ustawy ryzyk spółki powinno zostać także przeprowadzone po zakończeniu transakcji, kiedy kupujący ma pełny dostęp do dokumentacji oraz nieskrępowaną możliwość poznania jej rzeczywistego sposobu działania (wcześniej zazwyczaj to sprzedający decyduje, jakie dokumenty i informacje ujawnić potencjalnemu nabywcy, w związku z czym często nie można w pełni poznać sposobu jej funkcjonowania). Badania potransakcyjne nie należy przy tym odwlekać, zwłaszcza jeśli odpowiedzialność sprzedającego i/lub ubezpieczyciela jest ograniczona w czasie.

Struktura transakcji i indemnifikacja

Badanie *due diligence* umożliwia ocenę ryzyk. Nigdy ich jednak nie wyeliminuje. Tymczasem odpowiednia struktura transakcji i właściwe ukształtowanie mechanizmów odpowiedzialności kontraktowej może w wielu przypadkach ograniczyć ujemne skutki pociągnięcia spółki do odpowiedzialności na podstawie ustawy.

W związku z tym już na etapie kształtowania stosunku kontraktowego między sprzedawcą a kupującym warto wziąć pod uwagę ryzyka wiążące się z odpowiedzialnością spółki na podstawie ustawy, w tym zwłaszcza grożące jej sankcje.

Dodatkowo w procesie minimalizacji ryzyk wynikających z ustawy istotne jest to, by w umowie:

- przewidzieć stosowne oświadczenia i zapewnienia sprzedającego,
- wskazać zasady odpowiedzialności na wypadek, gdyby okazały się one nieprawdziwe,
- zapewnić stosowne ubezpieczenie oświadczeń i zapewnień,
- zagwarantować prawo zatrzymania przez kupującego części ceny lub zobowiązać do jej wpłaty na rachunek depozytowy.

Wszystko po to, aby transakcja nie przyniosła nabywcy więcej szkody niż pożytku.

Co dalej z odpowiedzialnością podmiotów zbiorowych?

W 2018 r. Ministerstwo Sprawiedliwości opublikowało [projekt nowej ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary](#). Zgodnie z jego [uzasadnieniem](#) celem projektowanych rozwiązań miało być zwiększenie efektywności regulacji dotyczących odpowiedzialności podmiotów zbiorowych. Projekt podlegał niewielkim zmianom, a następnie [trafił do Sejmu VIII kadencji](#). Przewidywał on szereg rewolucyjnych zmian: rozszerzał znacznie podstawy odpowiedzialności podmiotów zbiorowych, istotnie zaostrzał wysokość kary pieniężnej, wprowadzał karę rozwiązania podmiotu zbiorowego, a także istotnie modyfikował procedurę, znosząc wymóg prejudykatu oraz umożliwiając łączne procedowanie przeciwko sprawcy indywidualnemu i podmiotowi zbiorowemu. Projekt nie został jednak uchwalony i uległ dyskontynuacji.

Z początkiem września 2022 r. Ministerstwo Sprawiedliwości opublikowało kolejny projekt – tym razem mający zmieniać obecną ustawę, a nie wprowadzać nową. Zmiany, które przewiduje projekt, choć nie tak drastyczne, nadal są daleko idące. Należą do nich w szczególności:

- zawężenie zakresu podmiotów zbiorowych, które będą mogły ponosić odpowiedzialność na podstawie ustawy tylko do dużych podmiotów – tych, które zatrudniają w ostatnich dwóch lat obrotowych co najmniej 500 pracowników oraz osiągają roczny obrót netto ze sprzedaży towarów, wyrobów i usług oraz z operacji finansowych przekraczający równowartość w złotych 100 milionów euro, których głównym lub statutowym celem jest prowadzenie działalności gospodarczej,
- rozszerzenie odpowiedzialności podmiotów zbiorowych na wszystkie przestępstwa i przestępstwa skarbowe (poza przestępstwami popełnianymi przez opublikowanie materiału prasowego oraz innymi naruszeniami prawa związanymi z przekazywaniem myśli ludzkiej, do których stosuje się przepisy o odpowiedzialności prawnej i postępowaniu w sprawach prasowych; obecnie odpowiedzialność podmiotów zbiorowych ogranicza się do ściśle określonych przestępstw i przestępstw skarbowych),
- rozszerzenie podstaw odpowiedzialności podmiotów zbiorowych poprzez:
  - ◊ przewidzenie odpowiedzialności za czyny własne podmiotu zbiorowego – te popełnione przez działanie lub zaniechanie organu tego podmiotu,

- pozostające w bezpośrednim związku z prowadzoną przez ten podmiot działalnością,
- ❖ powiązanie wszystkich postaci winy podmiotu zbiorowego z czynami wszelkich osób, za które może on ponieść odpowiedzialność (obecnie poszczególne postaci winy odnoszą się jedynie do konkretnych kategorii osób fizycznych, za których czyny może on odpowiadać),
  - wyeliminowanie wymogu prejudykatu,
  - nałożenie na podmioty zbiorowe wymogu wykazania należytej staranności w celu uchronienia się przed odpowiedzialnością wiążącą się z winą w organizacji,
  - przewidzenie odpowiedzialności podmiotów zbiorowych powstałych w wyniku przekształcenia lub podziału podmiotu zbiorowego, a także podmiotu zbiorowego powstałego w wyniku przekształcenia, za czyny popełnione przed dniem połączenia, podziału lub przekształcenia, za które odpowiadałby podmiot łączony, dzielony lub przekształcany,
  - przewidzenie odpowiedzialności nabywcy przedsiębiorstwa podmiotu zbiorowego lub większości jego składników za kary i inne sankcje orzeczone wobec podmiotu zbiorowego za czyny popełnione przed dniem dokonania przeniesienia własności, jeśli nastąpiło ono pod tytułem darmym lub za cenę rażąco odbiegającą od wartości rynkowej przedsiębiorstwa lub jego składników,
  - umożliwienie uwolnienia się od ww. rodzajów odpowiedzialności przez podmiot zbiorowy uczestniczący w połączeniu lub podziale oraz przez nabywcę przedsiębiorstwa podmiotu zbiorowego lub większości jego składników, jeśli wykaże on, że organy i osoby uprawnione do działania w imieniu podmiotu uczestniczącego w połączeniu lub podziale, lub występujące po stronie nabywcy nie posiadały wiedzy o czynie zabronionym będącym podstawą odpowiedzialności i przy zachowaniu należytej staranności nie mogły takiej wiedzy uzyskać, a sam podmiot zbiorowy nie powstał w celu wykonania połączenia albo podziału,
  - zwiększenie wysokości minimalnej kary pieniężnej z 1 tysiąca do 10 tysięcy złotych, a maksymalnej z 5 do 30 milionów złotych,
  - nieprzedawnianie się odpowiedzialności podmiotów zbiorowych,
  - obniżenie gwarancji procesowych podmiotu zbiorowego wobec:

- ◆ umożliwienia prokuratorom prowadzenia czynności sprawdzających zmierzających do zgromadzenia dowodów przeciwko podmiotowi zbiorowemu w oparciu o regulacje procedury administracyjnej, a nie karnej,
- ◆ uniemożliwienia podmiotowi zbiorowemu obrony w postępowaniu karnym toczącym się przeciwko osobie fizycznej, za której czyn miałby odpowiadać (w razie gdyby postępowanie takie toczyło się wcześniej lub równoległe do postępowania przeciwko samemu podmiotowi zbiorowemu),
- wprowadzenie możliwości wytoczenia przez pokrzywdzonego powództwa cywilnego przeciw podmiotowi zbiorowemu w toku postępowania przeciw temu ostatniemu w celu dochodzenia roszczeń majątkowych wynikających bezpośrednio z popełnienia czynu zabronionego,
- przewidzenie procedury leniency (w przypadku czynów zabronionych zagrożonych karą pozbawienia wolności do lat 8 podmiot zbiorowy nie będzie podlegał odpowiedzialności, jeśli ujawni organom ścigania istotne okoliczności czynu zabronionego przed powzięciem przez nie takich informacji oraz podjęciem czynności zmierzających do ujawnienia czynu),
- umożliwienie podmiotom zbiorowym dobrowolnego poddania się odpowiedzialności, pozwalającego, pod warunkiem spełnienia określonych warunków, na złagodzenie odpowiedzialności i niepodleganie wpisowi do Krajowego Rejestru Karnego.

Jeśli planowane zmiany wejdą w życie, wzrośnie zapewne liczba postępowań prowadzonych przeciw podmiotom zbiorowym i wyższe będą orzekane przeciw nim kary. Odpowiedzialność, choć ograniczona do dużych podmiotów, będzie surowsza, a pociąganie do niej będzie efektywniejsze. Większego znaczenia nabierze też wprowadzenie i przestrzeganie wewnętrznych procedur zgodności z prawem (procedur *compliance*) oraz karnoprawny *due diligence* w transakcjach. Dopilnowanie tych dwóch ostatnich kwestii będzie mogło spowodować uwolnienie spółki od odpowiedzialności.

Wardyński i Wspólnicy

Al. Ujazdowskie 10, 00-478 Warszawa

Tel.: 22 437 82 00, 22 537 82 00

Faks: 22 437 82 01, 22 537 82 01

E-mail warsaw@wardynski.com.pl**WAR WSP
DYN ÓLN
SKI+ ICY•**